

MIGRATORI ȘI AUTOHTONI ÎN SEC.III-VII E.N.

LIGIA BĂRZU*

Istoria Daciei postaureliene nu poate fi înțeleasă în afara a două fenomene care au avut efecte contradictorii asupra regiunilor vest-pontice și nord-dunărene: interesul constant al Imperiului de a menține controlul asupra teritoriului Dobrogei și asupra regiunilor de dincolo de Dunărea de Jos și presiunea diferitelor neamuri de barbari la frontiera nord-estică a statului roman. Pentru prima parte a acestei ecuații nu este cazul să insistăm aici, considerând că evenimentele militare majore și consecințele lor politice și militare sunt bine cunoscute. Probleme ceva mai dificile sunt puse de migrații. Este vorba, în primul rând, de precizarea cadrului cronologic real în care diferite neamuri în migrație au ocupat diverse părți din teritoriul actual al României. Este nevoie să se stabilească, pe cât posibil cu mai multă exactitate, momentele în care atacuri și migrații barbare s-au produs, măsura în care acestea au afectat spațiul nord-dunărean și vest-pontic, sau dacă este vorba doar de zone restrânse care vor fi fost atinse. Important este de asemenea să se dovedească dacă teritoriul în cauză a servit doar ca un culoar de trecere, sau a reprezentat fie un loc de popas pentru o durată mai lungă sau mai scurtă, fie a devenit o nouă patrie pentru unii dintre acești migratori. În sfârșit, este necesar să se identifice situațiile în care nuclee barbare instalate în afara granițelor actuale ale României au controlat de la distanță, într-o formă sau alta, întreg teritoriul sau numai unele părți din el. Este totodată interesant de precizat dacă se poate vorbi de o "administrare" directă sau de practica recurgerii la instrumente interpușe (alți barbari sau autorități locale). Din păcate, nici sursele scrise, nici cele arheologice, nu sunt întotdeauna suficient de lămuritoare în această privință.

Situația cea mai interesantă din acest punct de vedere este oferită de istoria hunilor. Gruparea lor, care a pătruns în Europa prin anul 375, nu începe să joace un rol politic semnificativ decât după strămutarea centrului ei de putere din nordul Mării Negre în Pannonia, adică pe la 425-430. La această dată se poate

* Profesor universitar doctor la Facultatea de Istorie a Universității "Dimitrie Cantemir", București, după o îndelungată carieră la Facultatea de Istorie a Universității din București.

observa elaborarea unei viziuni militare complexe, care presupune, între altele, controlul unei zone vaste în care era cuprins întreg teritoriul de azi al României și o parte din regiunile orientale. După toate probabilitățile, nu era vorba de un control direct și exercitat prin căpetenii hune (deși o asemenea probabilitate nu se exclude), ci de o conducere indirectă, încredințată unora dintre aliații ocazionali (ostrogoți, gepizi și alani). Din păcate, nu este totdeauna cu putință să se precizeze apartenența etnică a unor asemenea intermediari. Pentru prima jumătate a secolului al V-lea, dificultatea este sporită de faptul că exista o tendință de "internaționalizare" a tipurilor de accesorii și podoabe corporale sau vestimentare, de aici decurgând imposibilitatea de a face distincție între un hun, gepid, got sau alan. Așadar, pe cale arheologică, doar câte un mic detaliu poate să sugereze o posibilă apartenență etnică. Este cazul mormântului nr.1 de la Apahida, atribuit fie unei căpetenii gepide (punct de vedere mai general, acceptat între alții de R. Harhoiu), fie unei căpetenii alane (potrivit lui K. Horedt). Ultima ipoteză poate fi susținută pornind de la antroponimul documentat acolo, *Omharus*, ca pe unul negermanic și, în orice caz, nu gepidic, dar și de la un detaliu de port: persoana îngropată acolo cu daruri atât de somptuoase purta o **singură** (s.n.) fibulă sau agrafă cum numim astăzi mai curent acest accesoriu vestimentar. Indiferent de proveniența piesei și de valoarea materialului din care este lucrată, numărul **impar** (s.n.) de piese destinate fixării mantiei s-a dovedit a fi relevant pentru apartenența etnică a personajului.

Acest exemplu atrage atenția asupra unui fenomen ca și general în Europa epocii migrațiilor, valabil nu numai pentru teritoriul de azi al României. Este vorba de faptul că, în afară de extrem de rare excepții, migratorii nu se deplasau în grupuri unitare din punct de vedere etnic sau tribal. În aproape toate cazurile este vorba de conglomerate mai modeste sau mai largi de comunități înrudite sau eterogene, asociate temporar în vederea atingerii unui obiectiv comun. Sursele literare sau epigrafice consemnează uneori asemenea realități, dar practic nu este niciodată posibil să se precizeze ponderea și valoarea aliaților. Doar insistența cu care sursele amintesc un neam sau altul poate reprezenta un indiciu indirect asupra grupului dominant. Cât privește informația arheologică, aceasta nu este totdeauna în măsură să ofere acele detalii culturale care să facă posibilă clasificarea lor pe criterii etnice indiscutabile. Dealtfel, așa cum s-a văzut din exemplul de mai sus, epoca se definește printr-o foarte mare fluiditate umană și culturală. Asocierile ocazionale și prestigiul temporar al unor șefi sau grupe a avut ca efect o oarecare întrepătrundere și uniformizare a culturii materiale și spirituale. Este obligatoriu să se atragă atenția asupra faptului că aceste fenomene sunt, de cele mai multe ori, efectul unor suprapuneri multiple de influențe. Dintre acestea, cele mai importante rămân influențele romane, greco-romane – ca în cazul germanicilor instalați la nordul Mării Negre – sau sinice pentru lumea

central- și est-asiatică. De notat că nu este vorba de aspecte minore (importuri de obiecte de podoabă sau de lux), ci de componente principale ale culturii, cum este echipamentul militar. Cercetări mai recente au dovedit că toate tipurile de arme folosite în epocă de germani (occidentali sau orientali) sunt de origine romană. Fenomene similare au putut fi observate la presupușii strămoși ai hunilor, acei Hiung-nu sau Xiongnu de nord cum apar în sursele chineze mai vechi, care, pe traseul străbătut între frontiera de nord-vest a Chinei și stepa nord-pontică, au integrat tradiții culturale sinice și iraniene. Dovada o oferă, între altele, descoperirile funerare de la vest de munții Ural atribuite hunilor și care se particularizează prin prezența copleșitoare a unor obiecte de proveniență chineză: tunici de mătase, jaduri, lacuri și bronzuri, piese decorative pentru vestimente și podoabă. Nimic din aceste descoperiri nu susține imaginea demonizată a hunilor așa cum apare în scrierea lui Ammianus Marcellinus. Asemenea realități susțin ideea că aplecarea pentru lux, somptuos și exotic a trecut, în cazul hunilor, înaintea preocupării de a scoate în evidență, cu ocazia funeraliilor, valoarea eroică a persoanelor îngropate.

Pentru perioada precedentă, aceea dominată de lumea germanică orientală, în principal gotică, este bine dovedit cum, cu unele excepții legate de detalii de ritual (absența armelor în morminte sau depunerea unui ou de pasăre și a vaselor de băut ca ofrande), se înregistrează schimbarea cvasitotală a culturii originare gotice (cultura Wielbark) într-o cultură nouă (Cerneahov) particularizată prin eclectism. Cea mai importantă modificare privește trecerea de la ritul incinerăției la biritualism și apoi la inhumăție, ca rit universal. Dacă rămânem la dificultăți, este important să se sublinieze și faptul că în afara tendințelor globalizatoare, sursele scrise păcătuiesc și printr-o lipsă de precizie în prezentarea unor evenimente și chiar prin neînregistrarea lor. Una din situațiile cele mai interesante rămâne felul confuz de explicare sau poate lipsa de interes a cronicarilor antici (dacă se ia în considerare puținul care s-a păstrat de la aceia) pentru evoluția lumii gepidice până la victoria de la Nedao din anul 454. Datele referitoare la gepizi sunt amintite în contextul altor evenimente, dar nu este posibil să se reconstituie etapele mișcării lor din momentul separării din masa gotică și după schimbarea direcției de migrație în sens opus celei urmate de rudele lor, goții. Momentul separării și condițiile istorice în care aceasta s-a produs nu pot fi nici date, nici localizate cu siguranță (se oscilează între anii 248 și 290 și între Oltul superior și cursul superior al Nistrului). Din păcate, nu s-a putut identifica aspectul cultural care îi diferențiază de alte grupări germanice instalate în Pannonia de la sfârșitul secolului al III-lea și în secolul al IV-lea.

Este vorba, în principal, de vandali, care ocupau zona în baza unui *foedus* încheiat cu Aurelian, și de ostrogoți și alte mici grupe aflate în sudul provinciei romane.

Chiar și după abandonarea zonei de către vandali la 401, gepizii nu au putut avansa spre sud de arealul reprezentat de Tisa superioară și cursurile inferioare ale Crișurilor, întrucât administrarea zonei fusese încredințată de Imperiu ostrogoților.

Despre aspectele materiale ale culturii gepidice înainte de anii 454-470 nu se pot formula decât presupuneri. Un asemenea efort de investigare i se datorează lui Deszö Csallany care a încercat să diferențieze, în cazul antichităților databile în prima jumătate a secolului al V-lea din Ungaria, grupele care ar putea aparține sarmaților târzii, goților, hunilor și gepizilor.

În legătură cu arealul atribuit unor neamuri în migrație care au traversat sau s-au instalat vremelnice sau pe durată pe teritoriul de azi al României, este obligatorie identificarea culturilor proprii, diferențierea lor clară de antichitățile care aparțin autohtonilor, cartografierea descoperirilor alogene. Este important totodată să se țină seama de contextul în care ele apar, dacă este vorba despre piese izolate, complexe arheologice omogene (așezări și necropole) descoperiri singulare, în contexte romane clare (cetăți și necropole).

Dacă se ia în considerare ultimul caz menționat, există câteva exemple care sunt de reținut: fragmentele de cazane hunice din bronz descoperite la Sucidava (Celeiu, jud. Olt), piese de port cum sunt unele care provin din cimitirul de la Beroe (punctul Piatra Frecăței, com. Ostrov, jud. Tulcea) și Histria (jud. Constanța) sugerează prezența, în centre romane, a unor trupe auxiliare sau a unor federați de origine hunică (în cazul Sucidavei), poate de origine gepidă (în cazurile de la Beroe și de la Histria). Ultima alternativă este formulată pornind de la identificarea, în Bulgaria, a unui lanț de fortificații (mai bine cercetată fiind cea de la Sadovet) datând din vremea lui Iustinian și care au servit, fără nici un dubiu, drept garnizoane ale unor trupe federate de origine germanică (mai probabil gepizi).

Când este vorba despre morminte izolate (de exemplu Chiojd, jud. Buzău, Roman, jud. Bacău, Bălteni, jud. Buzău), se poate bănuie că este vorba de câte un mormânt germanic din perioada hunică de atribuit unui interpus got aflat în serviciul hunilor. Din păcate, însă, inventarul funerar nu susține totdeauna o asemenea interpretare. Așa de pildă, mormântul de la Roman are un inventar prea modest pentru a fi atribuit unei căpetenii. În schimb, diademele de la Buhăeni (jud. Iași) și Gherăseni (jud. Buzău) și fibulele de la Chiojd au aparținut desigur unor șefi ostrogoți. Există și unele descoperiri de piese izolate care obligă la o singură interpretare. Este vorba despre cazanele sau fragmentele de cazane hunice care nu aparțin contextelor romane. Locul în care acestea au fost descoperite (mereu în legătură cu o apă (râu sau fluviu, bălți sau lacuri), ca și tipologia pieselor, obligă la acceptarea prezenței fie și trecătoare a unor huni care au săvârșit, într-un moment sau altul, un act ritual având două componente esen-

țiale: cazanul și apa. Această realitate arheologică corespunde tocmai modului de viață al hunilor de dinainte de anii 425-430. Ei se mișcau pe atunci foarte repede pe arii geografice extrem de largi, nu își amenajau durabil spații de locuit – aspect explicabil prin durata extrem de scurtă a sălășluirii – dar nu renunțau la anumite practici rituale străvechi. O oarecare structurare și revenire la o existență probată de descoperiri arheologice din Asia extrem-orientală (așezări de durată din care nu lipsesc grânarele) trebuie să se fi produs după anul 430. Relatările din *Ambasadele* lui Priscus Panites le confirmă.

Pornind de la aceste observații arheologice sau de la numărul, natura și distribuția geografică a antichităților hunice sau de epocă hunică, rezultă că migrația hunilor, oricât de catastrofică le va fi părut romanilor (nu atât prin ea însăși cât prin consecințele ei imediate, ca: dislocarea masei gotice și împingerea ei la sud e Dunăre), nu a afectat atât de grav și durabil zona românească de astăzi. Rămâne o consecință majoră prin încetarea, aproape totală, a numitei culturi Sântana de Mureș – Cerneahov, prevalent vizigotică. Cu această schimbare majoră, înseși condițiile generale din zona extracarpatică (Moldova și Muntenia), mai precis din acele arii în care se concentrează descoperiri aparținând respectivei culturi, sunt diferite de cele anterioare.

Monumentele mai modeste sau chiar mai somptuoase databile în prima jumătate a secolului al V-lea au o distribuție geografică mai largă decât cele specifice culturii Cemeahov, dar ele nu pot fi explicate decât prin prezența unei păhuri extrem de subțiri de huni (pentru zona subcarpatică), de germani (ostrogoți și gepizi) și de alani, vare controlau arii foarte întinse. În ce consta efectiv această supraveghere și cât de eficientă era ea rămâne încă greu de stabilit. Judecând pe baza unor surse din dinastia Han a doua și a informațiilor lui Priscus, se poate accepta nu numai o reafirmare a comunităților autohtone ci și o întărire a acestora cu elemente provinciale refugiate, și, mai ales, din motive fiscale, la nord de Dunăre.

În ceea ce îi privește pe gepizi și rolul lor în evoluția etnodemografică a teritoriului pe care se află în prezent România, trebuie să se țină cont de câteva amănunte esențiale. Primul dintre acestea se referă la faptul că gepizii au migrat pe la nord de Carpați spre vest și sud-vest. Prezența vandalilor și a sarmaților în Pannonia și în zona dintre Dunăre și Tisa i-a obligat să se așeze în regiunea Tisei superioare și pe cursurile inferioare ale Crișurilor. Plecarea vandalilor de pe la 401 nu a favorizat extinderea spre sud, întrucât la scurtă vreme zona avea să intre sub control hunic. În acest context istoric nou, gepizii au preferat dominația hunică și, cu acest nou statut, au putut să țină sub ascultare părți din "imperiul" lui Attila. Problema care se pune astăzi este aceea de a dovedi cu probe credibile măsura în care funcția de interpuși a hunilor s-a exercitat și în interiorul arcului carpatic. Mormântul nr.1 de la Apahida, tezaurele de la Șimleul Silvaniei, sunt

folosite ca argumente în favoarea existenței în Transilvania a unor șefi gepizi care dispuneau de o atât de mare autoritate și de un prestigiu atât de larg, încât deveniseră un obiect de interes al Imperiului, care încerca să-i fleteze cu daruri de valoare excepțională. O asemenea discuție pare greu de purtat, întrucât nu există o certitudine nici în ceea ce privește originea etnică a proprietarilor și nici nu se cunoaște cronologia exactă a pieselor, etapele constituirii inventarelor și nici nu poate fi stabilit cu precizie momentul depunerii lor. Sigure par a fi doar câteva lucruri. În primul rând, faptul că nu poate fi vorba de căpetenii subordonate hunilor care beneficiază de o atât de mare libertate și prezintă un interes atât de mare pentru Imperiu încât să poarte tratative în nume propriu și să primească asemenea daruri.

Pe de altă parte, după lupta de la Nedao din anul 454, se observă tendința gepizilor de a-și deplasa centrul de putere spre sud, mai aproape de zona controlată de Imperiu. Această politică se materializează între altele prin ocuparea orașului Sirmium și prin instalarea aici a reședinței familiei regale gepide. O asemenea politică se explică prin motive militare și economice. Cu această victorie s-a extins foarte mult spațiul controlat de gepizi. Totodată, în acest context nou, se poate specula eventualitatea împărțirii autorității între grupul concentrat în jurul orașului Sirmium și cel rămas în aria mai veche din zona Tisa-Crișuri, extinsă acum și dincoace de Carpații Apuseni. Din păcate, în favoarea acestei alternative nu pot fi aduse ca dovadă decât grupele de antichități germanice concentrate în zona orașului Cluj, adică descoperirile de la Apahida, numite convențional I și II, și cele de la Someșeni. Există doar o obiecție, deja semnalată mai înainte, privind natura negermanică a numelui personajului îngropat la Apahida I. De acest context ar putea fi legate descoperiri funerare ca acele de la Valea lui Mihai și Ceparu sau părți dintr-un tezaur de la Tăuteni. Toate se situează însă fie dincolo de munți (jud. Bihor), fie la marginea Transilvaniei propriu-zise (Năsăud). Din motivele arătate putem să admitem un interes pentru zonă și un control de la distanță, eventual prin intermediari.

Abia în condițiile înfrângerii gepizilor, considerați aroganți și necontrolabili potrivit lui Procopius din Caesarea, de către o coalțiție avaro-longobardă la instigația împăratului de la Constantinopol (567/568), istoria acestora cunoaște o involuție. Gepizii își pierd din nou statutul de grup dominant și recad într-o stare de dependență față de un alt grup nomad, avarii. Se poate specula asupra acestei istorii sinuoase a gepizilor. Se pare că nu au dispus de energia necesară pentru a se opune militar unor grupe mai mobile. Poate că tipul de armată și de echipament militar explică fenomenul. Cel mult au putut să speculeze un moment de derută sau de declin al acestora (v. moartea lui Attila) în schimb, par să fi fost predestinați în a-i servi mereu pe alții.

În acest nou context istoric, gepizii, în calitate de "oameni" ai avarilor, se vor insinua în Transilvania, ocupând însă alte zone decât în faza mai veche. Dacă grupul identificat la Cluj îi reprezintă pe gepizi, atunci trebuie să admitem că acest nucleu este mai vechi și se datează, în linii mari, în perioade de glorie a acestui neam (a doua jumătate a sec. V-prima jumătate a sec. VI). Cel de al doilea val, post 568, înregistrează o deplasare a centrului de interes. De data aceasrta se constată concentrarea gepizilor pe Mureșul și Oltul superior, cu o pătrundere spre sud-vest pe cursul superior al Târnavei Mari (Bratei, jud. Sibiu). Cu excepția acestui ultim punct, cvasitotalitatea monumentelor sigur gepidice, dar din epoca avarică (a doua jumătate a sec. VI-primele decade a sec. VII) se concentrează în actualul județ Mureș și dincolo de Carpații Apuseni. Cauzele așezării aici sunt greu de stabilit. Sigur este doar faptul că, din punct de vedere cultural, este vorba de o lume nouă care a încorporat tradiții nomade ca îngroparea rituală a cailor, piese de hamașament tipice (scara de șa), alături de numeroase elemente bizantine (podoabe corporale și vestimentare- centură, fibule, cercei, medalioane și coliere). În ciuda aspectelor noi, există două caractere care le sunt proprii și care le definesc apartenența la lumea germanică: folosirea fibulelor perechi, importanța vaselor de băut în inventarul funerar și mai ales, apartenența la lumea creștină (după C. Oprean chiar la crezul niceean). Judecând după aceste fapte, rezultă cu evidentă că nici hunii și nici gepizii nu au constituit pentru comunitățile locale o prezență catastrofică. Descoperirea a numeroase așezări, foarte întinse, nefortificate, databile în sec. IV/V, V/VI, VI/VII, absența- cu rarissime excepții- din aceste așezări a pieselor tipic hunice (doar fragmente de oglinzi, vârfuri de săgeți) sau gepidice (doar ceramica ștampilată, fibule, cercei și catarames specifice) obligă la atribuirea acestora altei populații care a continuat o veche tradiție provincial romană și care a păstrat, fie și extrem de firav, legăturile cu Imperiul. O populație care nu numai că a supraviețuit și a prosperat, dar a și justificat prezența unor grupe predominant militare (a se vedea spre exemplu cimitirele de la Morești, Noșlac, Veresmart, Bratei nr. 3).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Izvoare

- Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, București, 1982.
- Priscus Panites, *Ambasadele*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, București, 1970.
- Iordanes, *Getica*, ibidem.
- Maurikios, *Artă militară*, București, 1970.

2. Lucrări de specialitate

- *Istoria românilor*, vol. II, București, 2001.
- C. Oprean, *Creștinismul și neamurile germanice în sec. IV-V în Transilvania*, Ephemeris Napocensis, V, 1995, p. 227 și urm.
- R. Harhoiu, *Die frühe Volkerwanderungszeit in Rumänien*, București, 1997.
- K. Horedt, *Morești*, București, 1979.
- Idem, *Siebenbürgen in Frühmittelalter*, Bonn, 1986.
- O. Maenschen-Helfen, *The World of the Huns*, Berkeley- Los Angeles, Londra, 1973.
- D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, II, Cluj-Napoca, 2000.
- I. Barnea, *Le christianisme des premiers siècles au Nord du Bas-Danube*, Viena, 1987.
- H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979.
- R. Kenk, *Das Gräberfeld der hunno-sarmatische Zeit von Kokel, Tiwa, Sudsibirien*, München, 1984.
- Ying-shih Yü, *Trade and Expansion in Han China*, Berkeley- Los Angeles, 1967.
- Hayashi Toshio, *Agriculture and Settlement in the Hiung- Nu*, Buletin of the AOM, VI, 1984, p. 51 și urm.